

KURASH SPORTI TA'LIMIDA RITORIKA: MURABBIY VA PEDAGOG NUTQINING TA'SIRCHANLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

РИТОРИКА В ОБУЧЕНИИ БОРЬБЕ КУРАШ: ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ВОЗДЕЙСТВЕННОСТИ РЕЧИ ТРЕНЕРА И ПЕДАГОГА

RHETORIC IN KURASH WRESTLING EDUCATION: WAYS TO ENHANCE THE PERSUASIVE IMPACT OF COACH AND TEACHER SPEECH

Q. Suvonov

Qarshi davlat universiteti v/b dotsenti

Annotatsiya: Maqolada kurash sporti ta'limida murabbiy va pedagog nutqining ritorik xususiyatlari nazariy-tahliliy yondashuv asosida o'rganiladi. Ritorikaning an'anaviy besh bosqichli tuzilmasi (topish, joylashtirish, ifodalash, yodlash va aytish) murabbiy nutqiga moslashtirilib, mashg'ulotning to'rt tipik nutqiy vaziyati (yo'naltirish, ruhlantirish, tahlil va tanbeh, musobaqa oldi va keyingi nutq) uchun ritorik vositalar tizimi taklif etiladi. Natijalar murabbiy nutqini rejalashtirish, o'z-o'zini baholash va kasbiy tayyorlash jarayonida qo'llanishi mumkin bo'lgan amaliy mezonlar sifatida berilgan.

Аннотация. В статье на основе теоретико-аналитического подхода исследуются риторические особенности речи тренера и педагога в обучении борьбе кураш. Традиционная пятиэтапная структура риторики (инвенция, диспозиция, элокуция, память и произнесение) адаптирована к речи тренера, и для четырёх типичных речевых ситуаций занятия (ориентирование, воодушевление, анализ и замечание, предсоревновательная и послесоревновательная речь) предложена система риторических средств. Результаты представлены в виде практических критериев, которые могут применяться при планировании речи тренера, самооценке и в процессе профессиональной подготовки.

Abstract. The article examines, from a theoretical-analytical perspective, the rhetorical features of coach and teacher speech in kurash wrestling education. The traditional five-stage structure of rhetoric (invention, arrangement, style, memory and delivery) is adapted to coach speech, and a system of rhetorical devices is proposed for four typical speech situations of a training session (orientation, encouragement, analysis and reproof, and pre- and post-competition speech). The results are presented as practical criteria that can be applied in planning coach speech, self-assessment and professional training.

Kalit so'zlar: kurash, ritorika, murabbiy nutqi, pedagogik muloqot, nutq madaniyati, ta'sirchanlik, sport pedagogikasi.

Ключевые слова: кураш, риторика, речь тренера, педагогическое общение, культура речи, ответственность, спортивная педагогика.

Keywords: kurash, rhetoric, coach speech, pedagogical communication, speech culture, persuasiveness, sports pedagogy.

KIRISH

Kurash milliy sport turi sifatida nafaqat jismoniy tayyorgarlik, balki odob, hurmat va mas'uliyat kabi axloqiy qadriyatlarni shakllantirish vositasi hamdir. Bu qadriyatlarning o'quvchi va talaba-yoshlarga yetkazilishida murabbiyning so'zi hal qiluvchi rol o'ynaydi: texnik harakatni tushuntirish, qiyin vaziyatda ruhlantirish, xatoni to'g'ri ko'rsatish va g'alaba yoki mag'lubiyatni xolisona tahlil qilish nutq orqali amalga oshadi.

Biroq amaliyotda murabbiy nutqi ko'pincha sezgi va shaxsiy tajribaga tayanadi, uning ilmiy asoslangan tuzilmasi esa kamdan-kam hollarda tahlil qilinadi. Ritorika, ya'ni ta'sirli va maqsadli nutq tuzish haqidagi fan, qadimdan pedagogik va notiqlik faoliyatining nazariy asosi hisoblangan [1; 2; 3]. Sport pedagogikasi sohasidagi tadqiqotlar esa murabbiy tili sportchining motivatsiyasi, o'ziga ishonchi va o'zlashtirish natijalariga ta'sir etishini ko'rsatadi [4; 5]. Shunga qaramay, kurash sporti ta'limi kontekstida ritorik yondashuv tizimli o'rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi kurash mashg'ulotlari misolida murabbiy va pedagog nutqining ritorik tuzilmasini aniqlash hamda uning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy mezonlarni asoslashdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: (1) ritorika va sport pedagogikasi bo'yicha nazariy qarashlarni umumlashtirish; (2) klassik ritorik kanonni murabbiy nutqi vaziyatlariga moslashtirish; (3) mashg'ulotning tipik nutqiy vaziyatlari uchun ritorik vositalar tizimini ishlab chiqish.

METODLAR

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Birinchidan, ritorika nazariyasi (Aristotel, Sitseron, Kvintilian), pedagogik fikr-mulohaza (feedback) va sport murabbiyligi diskursi bo'yicha xalqaro ilmiy manbalar tahlil qilindi. Ikkinchidan, qiyosiy-tipologik metod yordamida klassik ritorik kanonning besh bosqichi murabbiy faoliyati bosqichlariga moslashtirildi. Uchinchidan, modellashtirish metodi asosida kurash mashg'ulotidagi tipik nutqiy vaziyatlar ajratilib, ularning har biri uchun maqsad, nutq uslubi va ritorik vositalar belgilandi.

Maqolada so'rovnomma yoki kuzatuv orqali yig'ilgan empirik ma'lumotlar keltirilmagan; olingan natijalar tahliliy model va tavsiyalar xarakteriga ega bo'lib, keyingi bosqichda amaliy sinovdan o'tkazilishi lozim.

NATIJALAR

1-jadval. Ritorik kanon bosqichlarining murabbiy faoliyatidagi mazmuni

Ritorik bosqich	Mazmuni	Murabbiy nutqidagi
-----------------	---------	--------------------

		ifodasi
Topish (inventio)	Nutq mazmuni va dalillarini aniqlash	Mashg'ulot maqsadini, sportchining joriy holatini va asosiy xabarni belgilash
Joylashtirish (dispositio)	Fikrlarni izchil tartibga solish	Qisqa tuzilma: maqsad, tushuntirish, namoyish, umumlashtirish
Ifodalash (elocutio)	So'z va obrazli vositalarni tanlash	Aniq atamalar, qisqa gaplar, tushunarli o'xshatish va metafora
Yodlash (memoria)	Nutqni xotirada mustahkamlash	Kalit iboralar va takrorlanuvchi shiorlar orqali eslab qolishni yengillashtirish
Aytish (actio)	Ovoz, ohang, imo-ishora, nigoh	Mat yonida ovoz balandligi, to'xtam, tana tili va ko'z bilan aloqa

Kurash mashg'ulotida to'rt tipik nutqiy vaziyat ajratildi. Har bir vaziyat o'z maqsadi va ritorik vositalar to'plamini talab qiladi (2-jadval).

2-jadval. Nutqiy vaziyatlar va tavsiya etiladigan ritorik vositalar

Vaziyat	Asosiy maqsad	Ritorik vositalar	Ehtiyot bo'lish kerak
Yo'naltirish (texnikani o'rgatish)	Harakatni aniq va xatosiz yetkazish	Qisqa buyruq, bosqichma-bosqich tushuntirish, o'xshatish, takror	Murakkab atamalar va uzun jumlar
Ruhlantirish	Ishonch va shijoat uyg'otish	Metafora, epitet, ijobiy shiorlar, parallelizm	Asossiz maqtov, bo'rttirish
Tahlil va tanbeh	Xatoni to'g'ri anglatish	Avval kuchli tomonni aytish, aniq dalil, savol orqali o'ylatish	Shaxsga qaratilgan haqorat, kinoya
Musobaqa oldi va keyingi nutq	Hissiyotni boshqarish, xulosa qilish	Ritorik savol, qisqa ruhlantiruvchi chaqiriq, xolis baho	Natijani haddan ortiq ulug'lash yoki yerga urish

Tahlil asosida murabbiy nutqining ta'sirchanligini baholash uchun beshta mezon ajratildi: (1) aniqlik, ya'ni xabar bitta mashg'ulot bosqichi uchun bitta asosiy fikrni o'z ichiga oladi; (2) qisqalik, ya'ni sportchining jismoniy holati va e'tibori hisobga olinadi; (3) ijobiy yo'naltirilganlik, ya'ni nima qilmaslik emas, nima qilish kerakligi aytiladi; (4) hurmat va odob, ya'ni nutq kurashning axloqiy g'oyalariga mos keladi; (5) actio uyg'unligi, ya'ni so'z, ovoz va harakat bir-birini qo'llab-quvvatlaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar fikr-mulohaza samaradorligi haqidagi ilmiy xulosalar bilan uyg'un: eng ta'sirli fikr-mulohaza vazifaga, jarayonga va keyingi qadamga qaratilgan, shaxsni baholashdan holi bo'lgan fikr-mulohazadir [4]. Ritorik model shu tamoyilni murabbiy nutqining aniq tuzilmasiga aylantiradi: tanbeh berishda avval aniq dalil, so'ng yo'l-yo'riq keltiriladi.

Sport murabbiyligi diskursi bo'yicha tadqiqotlar murabbiy nutqida avtoritar ohang va bir tomonlama muloqotning ustunligi xavfini ko'rsatadi [5; 6]. Ritorik yondashuv bu xavfni kamaytirishga imkon beradi: ritorik savol, sportchini o'ylashga undovchi savollar va ijobiy yo'naltirilgan shiorlar murabbiy obro'sini saqlagan holda muloqotni ochiq qiladi. Kurash sportining o'ziga xosligi, ya'ni yakkama-yakka kurash, qisqa vaqt oralig'i va odob-hurmat an'analari, ayniqsa qisqa, aniq va hurmatli nutqni talab qiladi.

Tadqiqotning cheklovi uning empirik tekshiruvdan o'tmaganidadir. Keyingi bosqichda mashg'ulotlarni video kuzatish, sportchilar va murabbiylar o'rtasida so'rovnoma o'tkazish hamda taklif etilgan mezonlar asosida murabbiy nutqini qiyosiy baholash maqsadga muvofiq. Shuningdek, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sport yo'nalishi talabalari uchun "Murabbiy nutqi madaniyati" moduli ishlab chiqilishi mumkin.

XULOSA

Kurash sporti ta'limida ritorika murabbiy nutqini sezgiga tayanuvchi faoliyatdan rejalashtiriladigan va baholanadigan pedagogik vositaga aylantiradi. Ritorik kanonning besh bosqichi murabbiy nutqini tayyorlash va ijro etishning izchil tuzilmasini beradi; to'rt nutqiy vaziyat va beshta mezon esa amaliy tavsiyalar uchun asos bo'ladi. Taklif etilgan model murabbiylarni tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlarida hamda nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan seminarlarda qo'llanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotle. Rhetoric. Translated by W. Rhys Roberts. Oxford: Clarendon Press, 1924.
2. Cicero. De Oratore. Translated by E. W. Sutton and H. Rackham. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942.
3. Quintilian. Institutio Oratoria. Translated by H. E. Butler. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1920.

4. Hattie J., Timperley H. The power of feedback // Review of Educational Research. 2007. Vol. 77, No. 1. P. 81–112.
5. Jones R. L., Armour K. M., Potrac P. Sports Coaching Cultures: From Practice to Theory. London: Routledge, 2004.
6. Cushion C., Jones R. L. Power, discourse, and symbolic violence in professional youth soccer // Sociology of Sport Journal. 2006. Vol. 23, No. 2. P. 142–161.